

Problematika hluchoty: aktuální otázky

5. hodina (3. 11.)

NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE DĚTÍ A S DĚTMI (SLYŠÍCÍ MONOLINGVNÍ DÍTĚ)

Lucie Saicová Římalová

doc. Lucie Saicová Římalová

- zabývá se longitudinálním výzkumem osvojování jazyka u česky hovořících monolingvních dětí
- vzorem pro něj je výzkum osvojování slovenštiny (Prešov + Bratislava; prof. Slančová, prof. Kesselová, dr. Kapalková atd.)
- cca jednou za měsíc je pořízena zhruba hodinová nahrávka komunikace mezi dítětem a jemu blízkým dospělým v běžných situacích (od narození do zhruba 6 let věku dítěte)
- důraz na interakci, dialog, předávané významy

Gesta u dětí

- u dětí je složitější určit, co je skutečně gestem
- většina výzkumů proto gesta u dětí vymezuje širěji – zahrnují nejen pohyby rukou, ale i kopání nohama, pohyby těla (např. při vztekání apod.)
- gesta – typicky pohyby záměrné, jsou mezi ně však řazeny i pohyby nezáměrné = biologická gesta – např. když si unavené děti mnou pěstičkou oči, dělají to tak všechny děti
- mezi gesta se často počítají i pohyby s předměty – dítě s něčím bouchá, mává, ukazuje to dospělému apod.
- u dětí mají gesta jiné typy a funkce než u dospělých
- dospělí – klasifikace gest:
 - gesta ukazovací (deiktická)
 - gesta udávající rytmus („beaty“)
 - gesta vyjadřující soudržnost / kohezi textu
 - gesta ilustrující / ikonická
 - gesta metaforická / symbolická
- u dětí gesta souvisí se stupněm vývoje psychiky (např. symbolická gesta se objevují až od určitého věku, vypadají jinak)
- Kapalková (2008)
 - longitudinální studie malé holčičky (asi od 8 měsíců)
 - gesta deiktická (ukazující)

- gesta reprezentační (tzv. znaky, např. vyjádření pro „chci pít“)
- gesta vyjadřující postoj = postojová (např. vyjádření protestu)
- gesta z rutin – např. naučená z her, gesto mávání, „ukaz, jak jsi veliký“ apod.
- vědecký zájem o gesta u dětí přišel dříve než zájem o gesta dospělých – neverbální komunikace je úzce provázána s osvojováním jazyka i s vývojem dítěte vůbec (psychika, motorika, socializace), z gest se dá usuzovat více o vývoji dítěte (např. když dítě nenavazuje oční kontakt, nesměje se, může to značit nějaký problém)
- vývoj obvykle postupuje od neverbálního (gesta i neverbální zvuky) k verbálnímu, v určitých fázích se může neverbální s verbálním kombinovat
- výzkumy gest u dětí mohou vést k obecnějším úvahám o jazyce
- gesta u dětí fungují do značné míry jako znaky, slova, děti s gesty a slovy zachází analogickým způsobem

Případová studie: Český hovořící chlapec ve věku 12-18 měsíců

- česky hovořící chlapec z Prahy
- 12–18 měsíců = jednoslovné období – dítě se vyjadřuje především pomocí výpovědí o jednom znaku (např. *ham, máma, af af* = pes), případně na něco ukazuje
- toto období začíná většinou kolem jednoho roku věku
- možná je označení tohoto období jako jednoslovného zjednodušující
- dítě ještě nemá velkou slovní zásobu → mluvená slova doplňuje neverbálními prostředky
 - gesta
 - pohled (dítě se upřeně dívá na to, co chce)
 - mimika
 - dech (různé foukání, frkání, např. znakem pro babičku byla dvě fouknutí za sebou, prudký rychlý výdech vyjadřoval námahu)
 - vokálně neverbální prostředky
- v jednom roce – asi 50 vyjadřovacích prostředků (např. vyslovení *g, k* ve funkci nadávky/“sakra“)

Gesta produkovaná ve věku 12 měsíců

- „ukazování“ – dítě ukazuje na to, co ho zajímá
- děti se nejprve po věcech natahují, poté na ně ukazují prstem
- → gesto s roztaženými prsty = „chci“ – menší děti se většinou dívají jen na danou věc, větší už se dokáží střídavě dívat na věc i na dospělého, aby mu pomohl věc dostat
- uchopení ruky dospělého – někdy, když bylo pro dítě příliš složité říci, co má dospělý dělat, uchopilo ruku a pohybovalo s ní, někdy dospělého táhlo
- „podávání předmětů“ – dítě vezme něco do ruky a ruku natáhne k dospělému, jako kdyby mu věc podávalo, nechce ale, aby si dospělý věc vzal, jen mu ukazuje, o čem si chce povídat
- natahování rukou směrem vzhůru – dítě chce blíž k dospělému, chce pochovat

- kopání nohama (např. protest)
- plácání rukou do nějak zajímavých předmětů (např. do rozlitého jídla – „lepší“)
- gesta naučená v rámci rutin, her (např. mávání)
- „biologická gesta“ (např. mnutí očí pěstičkou)
- pro některé významy dítě užívá slova, pro některé gesta, málokdy se to ale překrývá
- některé typy gest jsou patrně univerzální (objevují se prakticky u všech dětí) – ukazování, „chci“, podávání předmětů
- další otázky k výzkumu:
Kde děti gesta dělají?
Jak vypadá pohyb rukou?
Jaký je u nich tvar ruky? → ovlivňují to motorické možnosti dítěte – děti gestikulují buď v „neutrálním prostoru“ či u hlavy, pohyb je většinou jednoduchý, ze strany na stranu, tvar rukou je většinou symetrický, často se shoduje i pohyb obou rukou → podobné rysy mají i první znaky u neslyšících dětí, také u nich lze najít jen některé preferované tvary rukou apod.

Gesta produkovaná ve věku 15 měsíců

- velký nárůst počtu individuálních (reprezentačních) znaků → jeden konkrétní pohyb má konkrétní význam, stejně jako slovo
bylo jich asi 25, např.:
gesta:
motýlek (otevírání a zavírání prstů)
kolíček na prádlo (ukazováček a palec jakoby štípnou)
okurka (prsty si ukáže na střed čela)
jablíčko (jakoby drží celé jablko u rtů)
mýt si ruce (mne si ruce jako při mytí)
telefon (napodobuje danou činnost)
mimika: ryba (otevívá a zavírá ústa)
dech: kapesník / smrkat / nos (frká)
kombinované (pohyb + zvuk): had (syčí x dělá vlnitý pohyb rukou)
- dítě si tvoří slovní zásobu pomocí pohybů, mimiky, dechu apod. pro takové jevy, pro které ještě nemá slovo
- hodně využívá metonymii – založení na zvuku, kterou věc vydává (*af af* = pes, *mňa* = kočka, *zzz* = mixér, popř. jiné stroje s motorem atp.), založení na typickém pohybu manipulace s daným předmětem (např. telefon/telefonovat) nebo na pohybu, který dítě zaujal, kterým mu byl předmět předveden (např. okurka – tatínek jednou špičku okurky nalepil dítěti na čelo, od té doby vyjadřuje okurku dotknutím se čela prsty)

Gesta produkovaná ve věku 18 měsíců

- ustupují gesta a přibývají mluvená slova
- dítě stále využívá gesta ukazování, „chci“ a gesta k vyjadřování pokynů druhým
- vznikly nové individuální znaky – cyklistická helma; šroubovák; pít / chci pít; čistit si zuby; vousy; kladivo; ping pong
- některá gesta jsou pravidelně doplňována zvuky – ehe / em em; ə; a ... (hlavně gesto „chci“)
- některé zvuky, znaky, gesta či slova se stávají centry vývoje – dítě je využívá ve více typech konstrukcí, k vyjádření více významů či komunikačních záměrů
→ např. *ham* – konstrukce **ham máma** = chci jíst / chci nakojit / jí někdo jiný než máma / máma vaří / máma šla nakoupit
- gesto „chci“ + zvuk *a* → základ konstrukce „já chci něco“ → postupně to, co chci + *a* (*kokoi a* = chci kokosku / piškot)

Spojování znaků ve věku 12 měsíců

- dítě už dokáže znaky kombinovat, skládá výpovědi z více částí
- *dej* + gesto (natažená ruka) + pohled = „podej mi to, na co se dívám / na co ukazují“
- gesto (ukázání na matčin nos) + *neni* = „matka nemá brýle“
- *neni* + gesto-činnost (dítě zvedá dopitý hrnek a dívá se do něj) = „hrnek je prázdný, není v něm čaj“
- *ty ty ty* + gesto (hrození rukou; rutina, vliv kultury)
- *ff* (s foukáním) + gesto (natahování ruky) = „podej mi větrník“
- tato raná spojení jsou zajímavá
- podle toho, jak dítě navzájem spojuje slova se slovy, gesta s gesty či slova s gesty se dá odhadovat další jazykový vývoj dítěte
- u spojení slov a gest se obvykle sleduje, zda mají gesto a slovo stejný význam (spojení komplementární), či význam různý (spojení suplementární)
- další otázky: Co je vyjadřováno gestem a co slovem? Označuje gesto spíše činnost a slovo spíše předmět?
- mohou být i spojení více gest navzájem (např. ukázat + gesto pro jablko)

„Syntax“ ve věku 18 měsíců

- syntax – kombinující verbální a neverbální prvky
- výpovědi mohou mít více složek a rozmanitou strukturu, užívají se rozmanitá doplnění sloves – u dítěte se objevovalo asi 50 různých typů struktur
- výpovědi o více prvcích!
- *pá* + gesto (zametání) = pán zametá
- *vajád'i* + gesto (kroucení rukou) = náradí, kterým se šroubuje / šroubovák

- *máma díá* + gesto (táhne matku za ruku) // *máma* + gesto (ukázání rukou) + *ta* = máma má jít sem / tam; *máma hačí* + gesto (plácnutí do karimatky) = máma si má sednout sem
- *táta páté ... pápá* + gesto (mávání) = táta jde do práce + loučení se s ním
- dítě je schováno za židli + *není ... máma* + gesto (ukázání do prostoru pokoje) = máma má chodit po pokoji a dělat, že dítě hledá
- (jméno dítěte, zkomolené) *máma* + gesto (jako stříhá matce nehty) = stříhám mámě nehty
- → zárodky vět o více prvcích

Zápor

- děti do určitého věku užívají zápor jako samostatné slovo, často ho staví na konec věty
- *paní px-px* + gesto (pohyb rukou sem a tam) ... *není* = paní nehraje tenis
- *ne* + gesto (sahá autíčku na dveře); *ne* + gesto (zvedá autíčko) = autíčku nejdou otevřít dveře, autíčko nelétá

„Souvětí“

- *táta* + gesto ukázání na otcův počítač ... *máma* + gesto, ukázání na matčin počítač + *hají* = tátův počítač je zapnutý, mámin je vypnutý („spí“)

„Vyprávění“

- *Au au + táta* + gesto mačkání zad... *au au + máma + táta* + gesto → mámu bolela záda, táta je masíroval

Zdá se důležité:

- Nakolik jde tedy o jednoslovné období? Označení se zdá být zkreslující, dítě už v jednom roce produkuje výpovědi o více složkách. Složky sice mohou být neverbální, ale podílejí se na významu výpovědi.
- Dítě má velkou potřebu vyjádřit svůj komunikační záměr. Hlavní motivací dětí pro osvojení jazyka je, že se chtějí domluvit, být součástí společnosti.
- Dítě se často pokouší vyjádřit i obsah složitější, než na který stačí jeho dosavadní jazyková kompetence, ale pomocí verbálních a neverbálních prostředků a díky snaze komunikačních partnerů je komunikace většinou úspěšná.
- Děti se snaží vyjádřit něco jako souvětí, ačkoli to ještě neumí.

Komunikace dospělých s dětmi: neverbální prostředky

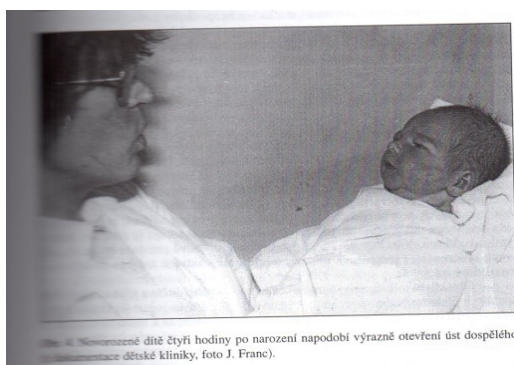
- pro osvojování jazyka je důležitý dialog, interakce dítěte s jinými lidmi
- důležitou motivační silou pro osvojení jazyka je podle tzv. socio-pragmatických směrů snaha dítěte domluvit se s ostatními členy společenství a stát se plnohodnotným členem společenství
- dospělí komunikanti svůj projev dítěti přizpůsobují
→ **řeč orientovaná na dítě** (specifické rysy zvukové – např. výraznější pauzy, intonace; lexikální – specifická slova, deminutiva; gramatické – např. užívání 3. os. sg. a 1. pl., pragmatické – např. hodně opakování toho, co řekne dítě, předvedení, jak je to správně)
- přizpůsobení se týká i gest → **komunikace orientovaná na dítě**
- postupně se komunikace mění, dospělejší se přizpůsobují méně a méně (zóna nejbližšího vývoje – rodiče jsou vždy jen o kousek před dítětem → nemluví příliš složitě, ale ani jednoduše)
- Kapalková – longitudinální studie komunikace dítěte (8-16 měsíců) a matky
→ rysy komunikace orientované na dítě v gestech
 - vysoká frekvence gest u matky
 - gesta jsou předváděna pomaleji a výrazněji
 - stejné typy gest se často opakují
 - častý výskyt rutin
 - častý výskyt gest vyjadřujících pozitivní emoce
 - časté spojování slov a gest se stejným významem (*pít* + gesto → dítě to lépe pochopí, zapamatuje si to)
- zdá se, že před tím, než dítě začne produkovat nový typ gest, matka po jistou dobu daný typ používá více
- Miháliková – Kapalková (2014) – experimentální studie → matka dává dítěti pokyny, kam umístit hračku (nad, pod něco atp.), jednou i s pomocí gest, jednou bez pomoci gest
→ s pomocí gest dítě pokyny chápalo lépe, i ty nezvyklé jako „Dej postýlku na pejska.“
→ testování pokročilosti v osvojování jazyka – čím nižší má dítě pasivní slovní zásobu a nižší úroveň gramatiky, tím více druhů gest matka používá (tj. má rozmanitější repertoár gest)
- Kapalková – Polišenská – Süsová (2016) – experimentální studie → srovnání skupin předškolních dětí, které se učily nesmyslná slova jednou pomocí obrázků, jednou pomocí gest
→ skupina, která pracovala s gesty, se slov naučila více

Pozice komunikantů a pohled

- Důležitý prvek v osvojování jazyka
- je důležité, aby se dítě naučila upoutávat pozornost komunikačního partnera, zároveň aby umělo porozumět tomu, že někdo chce něco říct jemu

- musí se také naučit udržovat sdílenou pozornost – poznat, o čem druhý mluví, a soustředit se s ním na to – to je pro malé dítě těžké, ještě se neumí soustředit na delší dobu
- zájem o komunikaci může být signalizován pohledem – dítě se často dívá na to, co ho zajímá, rodiče na to reagují, sledují pohled dítěte a pojmenovávají sledované jevy
- dítě se naučí, že pohled druhého člověka nese význam, může jím na něco ukazovat + naučí se sledovat, na co se druhý dívá
- některé pozice komunikantů práci s pohledem usnadňují, jiné ne

Ukázky pozic komunikantů:

- biologické zrcadlo – děti mají od malička tendenci opakovat výraz dospělého (maminka otevře pusku a dítě se o to automaticky taky pokusí)
- maminka s dítětem mají obličej blízko u sebe (dítě po narození vidí ostře tak na 30 cm)
- takto malé děti ještě nedokážou rozlišit detaily – lákají je výrazné, kontrastní barvy a věci připomínající lidský obličej
- Jak udržet oční kontakt malého dítěte a přitom zajistit, abychom se oba zároveň dívali i na věc, o které mluvíme? Pozice by měla také vyjadřovat blízkost. → držet dítě, mít ho na klíně, udržovat fyzický kontakt a pocít bezpečí dítěte

Sobotková – Dittrichová (2006) – jak si děti v 1. roce života hrají

- malinké děti mají na bříšku procvičovat zvedání hlavičky → maminka položila dítě výš a sama se snížila → oči tak mají ve stejné úrovni, maminka či hračky jsou v zorném poli dítěte
- dítě, které už dokáže samo i sedět, začíná získávat mnohem více podnětů z okolí

podobně postupně, postupně, tak postupně postupně a postupně postupně
takže se zádičky plně opírá o naši hruď. Jeho páteř tak není zatěžována

Obr 21. Hozník dokáže pozorovat i hračku, kterou maminka pohybuje na stole, když se pohodlně uvelebí na jejím klíně.

44

- maminka i dítě mohou sledovat hračku, nevidí si ale do očí (podobně to funguje u neslyšících dětí, kdy maminka s dítětem na klíně znakuje před dítětem, aby na ruce dobře vidělo)

Obr 13. Hozník dokáže pozorovat i hračku, kterou maminka pohybuje na stole, když se pohodlně uvelebí na jejím klíně.

- dítě může sledovat i obličej dospělého

Obr. 144. Mužská pomoc a podpora při zasouvání tvarů do obojvzájemných vířezů je trnkou velmi dítěte.

- dítě sedí s dospělým proti sobě – vidí na sebe i na věc, se kterou si hrají, mohou dělat věci společně

- dítě má kontakt s tělem matky, komunikace tváří v tvář však není úplně jednoduchá, dítě nevidí nic z okolí

- u kočárků, v nichž se dítě dívá na rodiče, má mnoho možností s ním komunikovat, zároveň vidí i do stran, může sledovat okolí, je to lepší, než když sedí zády k rodiči a kouká dopředu, hrne se na něj mnoho podnětů, nemá jak se s dospělým spojit a dát mu najevo, že to chce jinak

→ U komunikace dětí je důležité brát v úvahu i neverbální komunikaci. Existuje kontinuum prostředků (od neverbálních k verbálním), které dítě v komunikaci užívá.

→ Neverbální gesta mají společné vlastnosti se znaky jazykovými. Dítě je užívá obdobně, navíc často slova s gesty kombinuje.

→ Děti již v brzkém věku zkoušejí vyjádřit složitější výpovědi.

→ Rodiče se dítěti intuitivně přizpůsobují jak ve verbálním, tak i v neverbálním projevu. Týká se to gest, mimiky i vzájemné pozice komunikantů.

Otázka: *Ještě nedávno byly moderní tzv. baby signs = znakování s miminky, co si o tom myslíte?*

→ Myslím, že principem všech těch kurzů znakování s miminky je podpořit to, co už děláme intuitivně. Myslím, že jde spíše o tahání peněz z rodičů. Jde o intuitivní záležitost, rodiče to většinou dělají sami. Je jedno, jakým způsobem bude komunikace s dítětem probíhat. Není potřeba se učit konkrétní znaky, dítě samo používá nějaká vlastní gesta a znaky k vyjadřování toho, co chce.

Na druhou stranu existuje kniha *Jak mluvit s dětmi od narození do tří let* (Hornáková, Kapalková, Mikulajová) – obsahuje řadu strategií, jak lze podpořit rozvoj komunikace u dětí.

Otázka: *U některých přírodních národů to funguje tak, že matka má dítě pořád na zádech a první měsíce na něj třeba vůbec nemluví. Dítě je ale je neustále v centru dění. Některé maminky svou řeč vůbec nepřizpůsobují dítěti, má to nějaký vliv?*

→ Vzpomněla jsem si na dokument *Mimina*, který sleduje děti z různých kontinentů. Je vidět, jak se v každé kultuře k dětem přistupuje úplně jinak, přesto ale děti projdou stejným vývojem.

Řeč orientovaná na dítě není nezbytná, důležitá je především interakce. Jiní odborníci ale tvrdí, že když se dítěti nepřizpůsobíme, tak se s ním prostě nedomluvíme. Je možné, že názory, že u některých národů se na děti vůbec nemluví, jsou zkreslené. Výzkumy probíhali spíše tak, že se vědci lidí ptali, jak s dětmi mluví, nikdo nepořizoval žádné reálné nahrávky. S dítětem nemusí mluvit dospělí, ale mluví s ním třeba starší sourozenci. Není zcela dokázané, že by někde s dětmi nikdo nekomunikoval nebo že by někde řeč orientovaná na dítě neexistovala.

Otázka: *Když během výzkumu pořizují nahrávky komunikace, nemusím hned vše zpracovat? Co když zapomenou, co dítě v dané situaci chtělo sdělit?*

→ Nahrávky většinou není možné zpracovat hned. Význam toho, co dítě chce říct, poznám z kontextu nebo třeba z reakce rodičů, z jejich opakování výpovědí.

Je maminka přítomná u přepisu videí?

→ Ano, většinou tam maminka bývá, ale ani to nezajišťuje, že bude možné se na situaci doptat. Někdy se po rodičích chce, aby si psali deník, ale vždy je na videu určité procento toho, u čeho neznáme význam.

Nahrávání dětí je také hodně složité. Děti se začínají pohybovat, mohou odejít mimo kameru. Hodně nahrávek končí shozením kamery dítětem apod.

Otázka: *U neslyšících dětí přizpůsobují maminky znaky tak, aby tomu dítě rozumělo, děti také používají vlastní znaky, které maminky přebírají. Je to u slyšících podobné?*

→ Myslím, že ano. Znaky buď něco napodobují (pití), nebo začne dítě používat něco samo a maminka to převezme a spolu se slovem užívá dál.

Otázka: Často vidám, jak miminko v kočárku něco brumlá, žvatlá a maminka to po něm opakuje. Má to pro dítě motivační význam?

→ Říká se, že je to výhodné. Děti jsou až tak od 8 měsíců schopné komunikovat záměrně, ale rodiče mají už od narození dítěte tendenci vše si vykládat jako komunikaci. Maminka na dítě kývá, směje se → pro dítě je to povzbuzení, snaží se dál to zkoušet. Navíc se tak učí střídání dialogu – chvíli žvatlám já, chvíli ty.

Otázka: Když má dítě tendence pojmenovat něco špatně, můžu ho opravovat, nebo ho to demotivuje?

→ Většinou rodič neřekne „Takhle se to neříká.“ Maminka třeba zopakuje výpověď dítěte a přidá tu správnou verzi. Nejde o to dítě vyloženě opravit, prosazovat pravdu. Jde spíše o pokračování v dialogu v pohodě.

Otázka: Viděla jsem jednu paní, která se svým půlročním dítětem mluvila „jako s manželem“. Pochopí dítě komunikaci bez přizpůsobení jeho možnostem?

→ Každý by měl mít v rodině svou roli a dítě by mělo mít roli dítěte. V rodině se ale mohou stát různé věci, například jeden z partnerů odejde. Člověk má pak tendenci si dospělého partnera udělat z dítěte. Dítě na to není úplně připravené, ale v danou dobu to nevnímá jako problematické. To možná později, až z něj bude dospělý.

Otázka: Při komunikaci se svými syny jsem řeč orientovanou na dítě neužívala, když ale mluvím s neteří používám jí.

→ Myslím, že roli tu hraje obsah.

Např. u dítěte s řečovou vadou by někdy bylo lepší přizpůsobovat řeč i v pozdějším věku, ale maminky už to nedělají.